

Vratuševa vloga v mednarodnem družboslovnem raziskovanju

ZDRAVKO MLINAR

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, I. razred za zgodovinske in družbene vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, Zdravko.Mlinar@fdv.uni-lj.si

Vratuša je deloval predvsem kot politik, vendar si je hkrati prizadeval tudi za napredovanje in odpiranje na področju družbenih znanosti. Za Slovenijo pa je še posebej pomembno, da je dosegel ustanovitev in delovanje Mednarodnega centra, kar je spodbujalo povezovanje s svetom, predvsem z manj razvitimi državami – žal ga odločujoča politika v Sloveniji pri tem ni podpirala.

Ključne besede: Anton Vratuša, družboslovje, OZN, *Values and the Active Community* (1973), Mednarodni center za podjetja v družbeni lasti v državah v razvoju

Vratuša was primarily active as a politician, but he also worked to advance and open the field of social sciences. For Slovenia, his achievement in establishing and ensuring the operation of the International Center was particularly significant, as it encouraged global collaboration, especially with less developed countries. Unfortunately, those in Slovene politics who made decisions did not support him in this endeavor.

Keywords: Anton Vratuša, UN, *Values and the Active Community* (1973), International Center for Enterprises in Social Ownership in Developing Countries

Uradno je bilo zapisano, da se je 30. julija 2017 v 103. letu starosti od nas poslovil Anton Vratuša, dolgoletni in ugledni član SAZU, slovenski politik, diplomat, publicist, borec NOB in slavist (Pirjevec 2018: 293–295). Takšna predstavitev označuje njegove glavne vloge, ki jih je imel v svojem življenju z delovanjem v Sloveniji, Jugoslaviji in v mednarodnem merilu. S tem pa ni izraženo tudi njegovo delovanje na področju družboslovja, kar poizkušam izpostaviti s svojim poznavanjem – moja prednost pri tem je dejstvo, da nisem vezan na nekakšno predstavitev iz druge roke, ampak lahko k znanemu nekaj dodam zlasti na osnovi skupnega raziskovalnega delovanja v času, ko je bil Vratuša direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu.

Pred desetimi leti je izšel *Zbornik ob stoletnici akad. Antona Vratuše*, ki ga je izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Štih, ur., Teržan, ur., Splichal, ur. 2015). Pri tem je posebej izstopal intervju, ki ga je pripravil Jože Pirjevec ob sodelovanju Gorazda Bajca in Jureta Ramšaka (Pirjevec, 2015). S tem smo dobili temeljit vpogled v delovanje Vratuše predvsem kot politika in javnega delavca v vsem njegovem življenjskem obdobju. To ustreza dejanskosti, saj je Vratuša dejansko deloval v interesu nacionalne osvoboditve

Slovenije in samostojne Jugoslavije in je opravljal zelo pomembne vloge v političnem življenju tudi več desetletij po drugi svetovni vojni.

Ob obsežnejših, lastnih in drugih predstavitev njegova delovanja kot politika postavljam v ospredje Vratuševo vlogo z vidika družbenih znanosti, zlasti sociologije in politologije. Z Vratušem sem sodeloval v daljšem obdobju: (1) najprej ko je bil direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu (kjer sem tudi jaz študiral na prvem podiplomskem študiju sociologije v tedanji Jugoslaviji med letoma 1958–1960; (2) sledil je sicer presledek, ko je deloval v okviru OZN v New Yorku; (3) kasneje, ko se je vrnil v Jugoslavijo – najbolj sem ga poznal kot koordinatorja jugoslovanskih raziskovalcev v mednarodnem komparativnem raziskovanju o vrednotah lokalnih voditeljev in participaciji občanov v ZDA, Jugoslaviji, na Poljskem in v Indiji, ki je bilo predstavljeno leta 1971 v naši skupni knjigi *Values and the Active Community*.

Za nas, mlade raziskovalce v tedanji Jugoslaviji je to pomenilo tudi nekakšno učno dobo, ko je šlo za vprašanja o indikatorjih sodelovanja ljudi v reševanju skupnih vprašanj v lokalnih skupnostih v štirih zelo različnih državah. Henry Teune in Adam Przeworski sta objavila knjigo *The Logic of Comparative Social Inquiry*, ki je prav na podlagi reševanja problemov tega raziskovanja predstavila metodološko pridobitev za raziskovanje v svetovnem merilu, npr. z razlikovanjem identičnih in ekvivalentnih indikatorjev.

Vratuša je najprej pristopil k izhodiščem za preučevanje jugoslovanske komune. To je bil predmet sodelujočih iz več republik in tudi tema pomembnejšega posvetovanja, ki sem ga organiziral v Ljubljani v okviru skupnega projekta *Sociološko raziskovanje jugoslovanske komune*, Bilten Inštituta za sociologijo in filozofijo (1963). Pri tem smo s sociološkega vidika odstopali od tedaj prevladujočih obravnav, ki so bile – po mojem razumevanju – preveč formalno-pravne in institucionalne. Moje že predhodno preučevanje se je nanašalo na temo moje doktorske disertacije (Mlinar 1967) in naj bi na osnovi svetovne literature tudi nudilo širša izhodišča za sociološko konceptualizacijo komune kot specifične skupnosti ljudi. Ob kritičnem zavračanju prevladujočega, vendar zelo zamejenega institucionalnega in normativnega razumevanja komune, je bila hitro sprejeta moja širša konceptualizacija, ki je upoštevala, da gre pri tem za določene prebivalce, za njihove potrebe ter aktivnosti in vrednote. To navajam zato, ker smo takrat sodelujoči iz Jugoslavije na prvem skupnem mednarodnem srečanju v Cavtatu vsebinsko, organizacijsko in tudi glede finančnih sredstev vstopali v primerjalno raziskovanje z našimi drugačnimi izhodišči. Politolog Philip Jakob in njegova žena Betty Jacob, ki je delovala v OZN, sta bila privržena (čeprav sta prihajala iz ZDA) tudi nam lažje sprejemljivim kvekerskim vrednotenjem, ki so postale eno od izhodišč celotnega mednarodnega projekta. Naše zanimanje pa se je na podlagi predhodnih vprašanj o komuni osredinjalo na aktivno vlogo ljudi v njihovi

lokalni skupnosti po zgodovinskih zgledih pariške komune. Usklajevanje med različnimi pristopi sodelujočih iz štirih držav je bilo zelo zahtevno, saj so vsebinski kot tudi ideološki razlogi ves čas spremljali naše delovanje. Šlo je za čas, ko si je jugoslovanska politika prizadevala, da uresniči nekaj povsem edinstvenega v svetovnem merilu, kar pa ni bilo v skladu s predpostavko o njeni primerljivosti. Anton Vratuša je imel pri tem zelo pomembno vlogo, saj je uveljavljal legitimnost sicer za politiko spornega delovanja v mednarodnem merilu – zagotavljal je umestnost za naše mednarodno delovanje, ki se je odzvalo na pobudo kapitalistične države. Ob Vratuševi prevladujoči politični vlogi je razumljivo, da je njegovo raziskovalno in pedagoško delovanje predstavljalo le nekakšen dodatek k njegovi glavni zavzetosti. Kljub temu lahko rečem, da je s to in z drugimi aktivnostmi deloval kot promotor različnih dejavnosti v mednarodnem merilu. Nesporno je prav njegova zasluga, da je v Ljubljani vzpostavil in usmerjal delovanje *Centra za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju*; prav tako je vplival tudi na vzpostavljanje in delovanje *Centra za teorijo in prakso samoupravljanja Edvarda Kardelja* v Ljubljani, ki ga je operativno vodil Peter Toš in kjer sem uvodoma tudi predstavil svoj referat.

Čeprav je pobuda prihajala iz ZDA, je tudi Vratuša v našem delovanju prepoznavał možnosti za uveljavljanje primerjalnega raziskovanja, saj je bila vključena tudi neblokavska Indija, Poljska pa je bila ena od štirih držav, ki je zastopala vzhodni blok. Vran je prevzel koordinatorsko ter začel uveljavljati jugoslovanske posebnosti v času, ko so naši politiki mislili, da jugoslovanski sistem ni primerljiv niti z Vzhodom niti z Zahodom.

Ob kritičnem ocenjevanju Vratuševega delovanja ne smemo zaiti v pretenoznost, da lahko posameznik opravlja tako številne in različne vloge, kot jih je Vran, ki je deloval kot politik, politolog, pravnik, zgodovinar, sociolog, raziskovalec, profesor, aktivist, diplomant, Prekmurec, Slovenec, Jugoslovan in svetovljan. Pristransko hvalisanje bi bilo, če bi uvrstili projekt jugoslovanske komune med Vratuševe pomembnejše znanstveno raziskovalno delo. S tem projektom smo kritično ocenjevali pravni normativizem v dotedanjih obravnavah koncepta komune v Jugoslaviji, že sociologi pa smo presegali pravno-institucionalno zamejenost razumevanja komune, čeprav smo sprva tudi sami ostajali na ravni težko izvedljivih prizadevanj.

Vratuši je bila zelo blizu misel iz programa Zveze komunistov Jugoslavije leta 1958, da nič od tega kar je bilo ustvarjeno, ne more biti tako sveto, da ne bi moglo biti preseženo. Navidezna odprtost ZKJ pa v resnici ni bila v skladu z represivnimi ukrepi do kritičnih mislecev, ki so razkrivali razhajanje med normativnim in stvarnim – v sedemdesetih letih npr. do raziskovalcev in profesorjev na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani (FSPN), in sicer do Veljka Rusa, Janeza Jerovška, Tineta Hribarja

in Vladimirja Arzenška. Vratuša seveda ni izpostavljajl represivnih ukrepov proti sociologom na FSPN, pač pa je ustanovil *Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju*, ga uveljavljajl in dosegel, da so za njegove potrebe zgradili nove prostore.

V nadaljevanju sva se Henry Teune in jaz posvetila bolj teoretično poglobljenim temam, kar v okviru številnih sodelujočih v skupnem projektu ni bilo mogoče. V knjigi *Developmental Logic of Social Systems* (Teune, Mlinar 1978) sva predstavila logiko prehajanja od kooperativnih k interaktivnim in transakcijskim sistemom. Teune je aktivno sodeloval tudi v organizaciji socioloških srečanj, ki so se nanašale na naše delo v Sekciji za družbeno ekologijo Mednarodnega sociološkega združenja (ISA), npr. na delavnici v Ljubljani – kasneje je izšla knjiga *The Social Ecology of Change* (Mlinar ur., Teune ur., 1978), v kateri je Vratuša objavil tudi svoj otvoritveni nagovor. Mednarodno sociološko združenje (ISA) je v soorganizaciji FSPN v Ljubljani in pod vodstvom podpredsednice ISA Else Øyen organiziralo tudi posvet o primerjalnem raziskovanju z naslovom *Cross-cultural and international research. Theory, method, project and organization*. S Slavkom Splichalom sva v zvezi s tem predstavila referat, ki je bil objavljen v slovenščini (Mlinar, Splichal 1988).

Zapis o Vratuševi vlogi v mednarodnem družboslovnem raziskovanju, kakor sem ga doživljajl kot njegov mlajši sopotnik in sodelavec, zaključujem zelo osebno. Ko sem Vrana tik pred smrtjo obiskal v bolnišnici, se me je razveselil s pozdravom: »Kaj je pa tebe prineslo?« To izstopa v mojem spominu nanj.

Literatura

Philip JACOB et al., 1971: *Values and the Active Community. The International Studies of Values in Politics*. Published by The Free Press.

Zdravko MLINAR, 1967: *Teoretične osnove sociološkega raziskovanja integracije družbenih skupin. S posebnim ozirom na lokalne skupnosti*. Doktorska disertacija. Mentor Jože Gričar. Ljubljana: Z. Mlinar.

Zdravko MLINAR, Slavko SPLICHAL, 1988: Primerjalno raziskovanje in razvojni procesi. *Družboslovne razprave* 5/6, 33–42. <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr6MlinarSplichal.PDF>

Zdravko MLINAR (ur.) Henry TEUNE (ur.), 1978: *The social ecology of change. From equilibrium to development*. London; Beverly Hills: Sage, cop.

Jože PIRJEVEC, 2018: Normandija 2014. *Zbornik ob stoletnici akad. Antona Vratuše*. (Razprave Razred za zgodovinske in družbene vede, Historia et sociologia, 31). Ur. Peter Štih, Biba Teržan, Slavko Splichal. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 147–150.

Jože PIRJEVEC, 2018: Anton Vratuša (1915–2017). *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 86. knjiga, 2017*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 293–295.

Adam PRZEWORSKI, Henry TEUNE, 1970: *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York – London – Toronto – Sydney: Wiley-Interscience.

Peter ŠTIH (ur.), Biba TERŽAN (ur.), Slavko SPLICHAL (ur.): 2015: *Zbornik ob stoletnici akad. Antona Vratuše*. (Razprave Razred za zgodovinske in družbene vede, Historia et sociologia, 31). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Henry TEUNE, Zdravko MLINAR, 1978: *The developmental logic of social systems*. (Sage Library of Social Research, 60). Beverly Hills, London: Sage, cop.

SUMMARY

Vratuša's Role in International Social Sciences Research

In addition to Vratuša's extensive political activity, I highlight his role from the perspective of social sciences.

I had multiple points of collaboration with Vratuša over an extended period of time while he was the director of the Institute of Social Sciences in Belgrade. This was followed by a brief interval during which he worked within the United Nations Organization in New York. Later, our cooperation resumed when he once again became the director of the Institute of Social Sciences in Belgrade. In this role, he coordinated the efforts of Yugoslav researchers in an international comparative study on the values of local leaders and citizen participation in the United States, Yugoslavia, Poland and India. In the joint book *Values in the Active Community* (1973, we presented the results of this research, which also allowed me to establish numerous connections with scientific institutions in the United States and around the world. These connections also led to my significant roles in the International Sociological Association.

Later, Vratuša succeeded in founding an International Center for Socially Owned Enterprises in Developing Countries, in Ljubljana although Dubrovnik had also been advocating for this initiative.